

Bosna i Hercegovina – djeca migranti u razdoblju 1958.–1990.

UDK: 37(497.15)[-053.5+-054.7]

Pregledni članak

Primljeno: 16. 01. 2018.

Izv. prof. dr. sc. Snježana Šušnjara¹

Filozofski fakultet Univerziteta u Sarajevu

Sarajevo

ssusnjara@yahoo.com

Sažetak

U svjetlu današnjih zbivanja i migracija usmjerenih zapadnim zemljama, ovaj se rad bavi istraživanjem položaja djece migranata u razdoblju do 1958. – 1990. godine. Naziv se odnosi na djecu čiji su roditelji bili na privremenom radu u inozemstvu u zapadnim zemljama u vrijeme bivše države Jugoslavije. Djeca migranti često su bila u nezavidnom položaju, neprihvaćana u zemljama iz kojih su njihovi roditelji potjecali, ali i u zemljama u koje su njihovi roditelji odlazili na privremeni rad. Stoga nije bio rijedak slučaj da su ta djeca završavala u specijalnim odjelima škola zemalja primateljica bez prethodne kategorizacije ili dijagnoze. Pored navedenih teškoća, ova su djeca imala pro-

¹ Snježana Šušnjara pročelnica je Odsjeka za pedagogiju. Istraživački i nastavni interesi vezani su joj za povijest pedagogije i školstva, specijalnu pedagogiju, metodiku odgojnog rada, savjetodavni rad, temeljna nastavna umijeća, komunikaciju u nastavi i dr. (Su)autorica je pet knjiga i više znanstvenih i stručnih članaka iz područja povijesti pedagogije i školstva i specijalne pedagogije te sudionica mnogih međunarodnih znanstvenih skupova.

blema i pri povratku u matičnu zemlju. Naime, nakon više godina provedenih u inozemstvu, djeca su se osjećala izgubljeno u „novom“ okruženju i „novoj“ kulturi koju su skoro zaboravili. Ukoliko bi ostala u zemlji svojih predaka i nastavila školovanje, ta bi djeca nailazila na nerazumijevanje i neprihvatanje od strane nastavnog osoblja lokalnih škola, pored poteškoća razumijevanja nastavnih sadržaja i drukčijih pristupa u nastavi. Njihovo uključivanje u školski sustav koji se razlikovao od prethodnog na koji su već bili naviknuti, proizročio je nove probleme u njihovoj prilagodbi. Isto se događalo i djeci koja su započinjala novi život sa svojim roditeljima u stranoj zemlji. Ipak, djeca su puno prilagodljivija od odraslih i stoga se i postavljalo pitanje njihove asimilacije i činili su se koraci da se taj proces barem ublaži.

Ključne riječi: migracije, djeca, roditelji, školski sustav, novo okruženje

Uvod

Nakon Drugog svjetskog rata, pedesetih godina, u više europskih zemalja, a posebice u Njemačkoj i Švicarskoj, započeo je nagli ekonomski razvoj, koji nije bio praćen odgovarajućim rastom populacije. Nedostatak radne snage uzrokovao je mnoge probleme te se pojavila ideja „uvoza radne snage“ iz drugih zemalja, posebice zemalja južne Europe, ali i bivše Jugoslavije. „Bio je to pravi egzodus naroda, oko 15 milijuna onih koji su dolazili iz tzv. „zemalja s ruba Europe“ prema ekonomski razvijenim centrima starog kontinenta” (Previšić, 1988., 304). Regrutiranje strane radne snage 1950-ih godina pa sve do 1970-ih smatrano je privremenim kao i naseļavanje migranata u tim zemljama (Mesić, 2003.).

Dok su u početku radnici duže razdoblje ostajali u stranim zemljama, rijetko posjećujući obitelji, 1960-ih dolazi do promjene prirode migracija. Migracije postaju kraće i radnici počinju učestalije posjećivati zemlje iz kojih su dolazili jer je cestovni promet postao bolje organiziran (Radoš, 2005.). Taj model privremenih migracija bio je prihvatljiviji odraslima, ali i njihovim potomcima. Tako su radnici migranti bili povezani sa svojom matičnom zemljom, koja je u to doba, bez obzira na političke stavove, podržavala odlaske radničke klase jer je stopa nezaposlenosti u samoj zemlji bila velika nakon Drugog svjetskog rata. Strana valuta koju su ti radnici donosili u zemlju značila je puno za razvoj ekonomski uništene zemlje koja se tek počela oporavljati od ratnih razaranja (Radoš, 2005.). Dakle, s jedne je strane postojao deficit radne snage uzrokovan padom nataliteta u razvijenim zapadnim zemljama Europe, a s druge je strane bio prisutan visok ekonomski procvat koji je utjecao na otvaranje radnog tržišta za radnike drugih, nerazvijenijih zemalja (Radoš, 2005.).

Međutim, ekonomske i društvene razlike u zemljama domaćinima uzrokovale su mnoštvo problema migrantima, što je proizvelo i neku vrstu „kulturnog i socijalnog šoka“. Tomu je pridonijela i nepripremljenost zemalja domaćina da odgovore potrebama ljudi iz različitog kulturnog, ekonomskog, socijalnog i političkog miljea. Kao posljedica toga, mnogi su se migranti našli u teškom i nezavidnom položaju. To je posebice utjecalo na djecu i njihov razvoj. Djeca su bila jednostavno odsječena od svojih uobičajenih okruženja i presađena u novu, stranu zemlju, s kojom nisu imali puno toga zajedničkog. Bila su izgubljena i okrenuta sama sebi jer su roditelji veći dio dana bili odsutni i nisu imali vremena baviti se njima onako kako se od roditelja očekivalo. Više od svega drugoga, kulturološke su razlike bile ogromne i predstavljale su prepreku koja je morala biti otklonjena ako se željelo dati djeci barem priliku da budu prepoznata i priznata u novoj sredini. Često se znalo dogoditi da su djeca doseljenici bila predmetom ismijavanja svojih vršnjaka, ali i odraslih u školi.

Priroda migracija

Svaka migracija, pa bila ona i privremena, a pogotovo trajna, predstavljala je u odgojnom smislu velik problem kako za same migrante tako i za sredinu u koju su dolazili, kao i za organizatore odgojno-obrazovnog rada u tim sredinama. To je više vrijedilo za vanjske migracije kada su migranti napuštali zemlju u kojoj su se rodili i rasli te počeli odlaziti u sasvim različitu socijalnu, jezičnu, kulturnu i civilizacijsku sredinu. U svim takvim situacijama nastajali su manji ili veći konflikti između „pridošlih“ i „domaćih“ pri kojima je, po pravilu, svaka strana uvijek za konflikte krivila „one druge“ (Švob, Matko i Kutleša-Brčić, 1982.).

U svemu tome javili su se i problemi prilagodbe djece migranata. Ipak, usprkos početnom strahu od nepoznatog, djeca su se relativno brzo prilagođavala novoj sredini što je ovisilo i o njihovu uzrastu. Naime, djeca su psihološki i odgojno najplastičnija, odnosno lakše prihvaćaju norme ponašanja i djelovanja u novoj sredini nego što to uspijevaju odrasli (Švob i sur., 1982.).

Kad su u pitanju vanjske migracije, kada migraniti odlaze na dulji boravak u drugu zemlju, kao što je to bio slučaj u Jugoslaviji s radnicima na privremenom radu u stranim zemljama, tada su problemi odgoja postajali mnogo složeniji. Naime, pred migrantima nije stajao samo problem uključivanja u sasvim novu socijalnu, kulturnu i civilizacijsku sredinu, nego i problem asimilacije, odnosno gubljenja svog socijalnog, kulturnog i nacionalnog identiteta. Dakako, to je još više vrijedilo za djecu migranata, za koju je mogućnost gubitka nacionalnog identiteta bila neusporedivo veća. Stoga je Jugoslavija nastojala nizom međudržavnih i sličnih sporazuma

rješavati te probleme sa zemljama u koje su radnici odlazili sa svojim obiteljima (Potkonjak i Šimleša, 1989).

Kao što je već spomenuto, djeca migranti stavljana su u novo okruženje bez svoje želje. Bila su suočena s novim školskim sustavom, novim jezikom, kulturom, socijalnim sustavom, a nisu bila pripremljena za takvu situaciju. Većina njih osjećala se potpuno izgubljenom i željela se vratiti u zemlju u kojoj su bila rođena, ali to u danoj situaciji nije bilo izvedivo. Zbog loše ekonomske situacije u bivšoj Jugoslaviji koja je bila u fazi izgradnje nakon Drugog svjetskog rata, roditelji su morali raditi vani kako bi preživjeli, zaradili nešto novaca i vratili se u svoju zemlju. Većina je djece u novom školstvu pokazivala poteškoće prilikom privikavanja na obrazovni proces koji im je bio potpuno stran. Neka su djeca reagirala povlačenjem u sebe i odbijanjem sudjelovanja u nastavnim procesima, druga su se pak postupno priviknula i vremenom izgubila osjećaj za svoj nacionalni identitet ili su se integrirala, ali opet sačuvala elemente svoje kulture i identiteta (Švob i sur., 1982.).

Uloga škole

Škola je, kako znamo, važna za razvoj djeteta i njena je uloga u adaptaciji djeteta na novu sredinu neupitna. Interrelacija kulture i obrazovanja jako je važna i neophodna te se njome treba i posebno baviti. Kultura se definira kao „cijeli set znakova po kojima se članovi jednog društva prepoznaju... ali također i razlikuju od ljudi koji ne pripadaju tom društvu“, ili „cijeli set različitih duhovnih, materijalnih, intelektualnih i emocionalnih odlika jednoga društva ili grupe“ (UNDP, 2000., 33). Uloga škole trebala bi podrazumijevati odgovore na različitosti studenata identificirajućih ih, postavljajući ih u grupe i podržavajući ih kroz diferencirane i prilagodljive kurikulume (Booth i Anscow, 1998.). Kultura je po svojoj funkciji jako složena i slojevita u vrijednosnom smislu jer joj je primarni zadatak socijalizirati i humanizirati čovjekovu okolinu. Migracije drastično utječu na izmjenu vrijednosti mladih. Mladi u migracijskim transformacijama doživljavaju neočekivane raskole između tradicionalnih vrijednosti koje nose iz svoje kulture i vrijednosti koje im nudi nova sredina. Osobito se javljaju primjetne diferencijacije prema obrazovnim, kulturnim i društvenim vrijednostima. One su uvjetovane načinom života, rada, stanovanja, komuniciranja, načinu mišljenja, ponašanja. Sve to u konačnici, u ukupnoj vrijednosnoj orijentaciji nosi odgovarajuće proturječnosti mijenjanja ranijeg stila života i prihvaćanja onoga koji se nameće u novoj sredini (Muradbegović, 1979.). Kultura, također, formulira obrazovni sadržaj i operacijske forme. Svi oni koji su uključeni u obrazovne procese unose i svoje kulturne perspektive i ambicije u sve te procese. Ako znamo koliko je obrazovanje važno za opstanak jedne kulture, možemo razumjeti važnost svih tih

činjenica kada se govori o djeci migrantima i njihovu obrazovanju. Kako je obrazovanje „i instrument cjelokupnog razvoja čovjeka i njegova sudjelovanja u društvenom životu“, (UNDP, 2002., 36) to može biti prirodno promovirano u svako doba, djelovanjem različitih institucija kao što su obitelj, zajednica, radno okruženje ili kroz interakciju s prirodnim okruženjem u situaciji kad je ta interakcija i socijalno i kulturalno definirana. Takve aktivnosti trebaju biti promovirane i kroz obrazovne procese jer je obrazovanje dio ljudskog razvoja i ne može postojati izdvojeno. Dakle, zemlje s visokom razinom ekonomskog i društvenog razvoja gledaju na obrazovanje kao na osnovni izvor za svaku buduću akciju. Suprotno tomu, nerazvijena društva smatraju obrazovanje „neproduktivnom, potrošačkom, uslužnom djelatnošću“ (UNDP, 2002., 35).

Kultura ne može postojati bez stalnog prijenosa i unaprjeđivanja kroz obrazovanje i to je jedan od razloga zašto su djeca migranti bila u podređenom položaju. Školski sustav u zemljama u kojima su se djeca našla nije nastojao ostvariti te svrhe jer je bio formiran na temelju homogenosti, ali ne i razlika. Stoga je to rezultiralo ekskluzijom i marginalizacijom unutar i izvan obrazovnog sustava. To nas upozorava da svaki obrazovni cilj treba biti stavljen u određen kulturalni kontekst kako bi uopće mogao biti ostvaren. Kako je već kazano, kultura definira odnose između ljudi. Oni izražavaju svoje stavove, uvjerenja i druge aspekte kroz kulturu. Očito je da je zapadna kultura bila usmjerena na svoje načine razmišljanja i ponašanja nemajući pritom sluha za glasove slabijih, kao što su glasovi djece migranata ili djece s posebnim potrebama (Savolainen, Kokkala i Alasuutari, 2000.).

Jezik je također važan za identitet, kulturu, tradiciju i prijenos znanja. Jezik je osnova za kulturu i rezultira iz povijesnih događaja izražavajući kulturalne specifičnosti jedne populacije i njenog sustava vrijednosti. Na žalost, u većini slučajeva, djeca migranti učila su strane jezike zaboravljajući svoj rodni jezik ili dobivajući ga u malim obrocima tijekom nastave materinskog jezika koja nije bila obvezan dio službenog školskog kurikulumu. Naime, bivša Jugoslavija slala je domaće učitelje kako bi osigurala da djeca uče materinski jezik u tuđoj zemlji. Međutim, ta nastava nije bila obvezna i predstavljena je kao dodatna u školskom rasporedu. Izvodila se, uglavnom, nakon redovne nastave ili u slobodne dane učenika. To je utjecalo na to da dolazak djece na tu nastavu bude neredovit, što se onda odražavalo na njihov govor i razvoj jezičnih sposobnosti te izražajnost (Zekić, 1984.).

Zbog navedenoga, djeca migranti imala su probleme u procesu obrazovanja jer zemlje domaćini nisu bile pripremljene za taj izazov. Bilo je različitih vidova zapostavljanja te djece. Nije bio pojedinačan slučaj da su djeca migranti bila smješтана u specijalne razrede u tim zemljama, bez ikakvih unaprijed načinjenih procjena i kategorizacije. Bez ikakve se provjere isticalo da djeca migranata ne mogu napredovati

u boljim školama zbog nepoznavanja jezika te ih se upućivalo u obrtničke škole iz kojih su brzo stupali u radni odnos (Previšić, 1988.). To je bio proces kojim su prolazila djeca i kojemu se nije pridavala osobita pozornost. I obitelj kao osnova društva trpjela je i mijenjala se pod utjecajem različitih čimbenika. Fenomen migranata jako je utjecao na obitelj i psihološki i sociološki baš zbog odsustva jednog ili oba roditelja, a djeca su pritom ispaštala. (Maršić 1986.).

Niti europske zemlje kojima je bila potrebna radna snaga, nisu bile spremne na izazove koji su im stizali s novim radnicima. To je potvrdio i jedan njemački ministar toga vremena koji je rekao „Tražili smo radnu snagu, a stigli su ljudi“ (Maršić 1985., 5). Kao posljedica svih migracija, bile one i privremene, dolazi do problema i za one koji dolaze kao radna snaga i za one koji tu radnu snagu zapošljavaju. To je posebice bilo važno za eksterne migracije kad migranti napuštaju svoju zemlju rođenja da bi radili i živjeli u zemlji koja je potpuna suprotnost zemlji iz koje dolaze. Pritom se misli i na drukčiju okolinu, kulturu, društvo i civilizaciju. Sve je to znalo dovesti do većih ili manjih sukoba među pridošlicama i domaćim stanovništvom.

Srednje stručne škole

Uz sve poteškoće na koje su nailazila djeca stranih radnika u inozemstvu u redovnom osnovnom obrazovanju, u školama zemalja domaćina, bila je prisutna i politika usmjeravanja te djece u one škole u kojima su kasnije imala manje mogućnosti za kvalifikaciju i studiranje, a time i za bolje uvjete za dobro plaćena zanimanja i posao. Problemi školovanja djece migranata i problemi njihovog budućeg zapošljavanja uglavnom su se prebacivali na zemlju podrijetla. 1980-ih godina postojala je tendencija da se djecu migranata šalje u škole koje nisu nudile obrazovanje koje bi im moglo omogućiti odlazak na studij, tako da je to onda određivalo i izbor budućeg zanimanja. Samo oko 2 % djece stranih radnika odlazilo je studirati, a oko 5 % odabiralo je obrtnička zanimanja (Švob i sur., 1982.). Postojala je velika grupa mladeži od 18 do 20 godina koja nije imala zadovoljavajuće kvalifikacije i nije se mogla lako zaposliti. Tako je zabilježeno da je u školskoj godini 1980./81., od 80 903 učenika, prema Saveznom zavodu za zapošljavanje, njih 54 169 ili 67 % učilo materinski jezik. Kako je najviše djece bilo u SR Njemačkoj (48 489), tu je i obuhvat učenja materinskog jezika bio 72,5 %. Broj nastavnika koji su poučavali materinski jezik bio je 418 nastavnika i svi su bili jugoslavenskog podrijetla. U europskim je zemljama bilo ukupno 1000 nastavnika tog podrijetla koji su djecu poučavali jeziku zemlje iz koje su potekli. Njih 338 bilo je poslano iz Jugoslavije, a ostali su bili angažirani od strane zemlje domaćina, i to najčešće iz redova radnika ili članova njihovih obitelji (Švob i sur., 1982.).

Tu su još bili i problemi koje su djeca imala kod uključivanja u strane škole prilikom dolaska u inozemstvo (nedovoljno poznavanje jezika, adaptacija na nove prilike, novi školski sustav, novi društveni poredak i vrijednosni sustav). Jedino se dobrim i organiziranim prihvatom te djece moglo olakšati novonastale probleme, kao i poznavanjem prilika školskog sustava zemalja iz kojih su ova djeca dolazila te prepoznavanja mogućih problema ove djece. Zbog nepripremljenosti zapadnih zemalja na dolazak obitelji, a ne samo radnika, ta su djeca, ako se nisu brzo snašla i prilagodila, bila upućivana i u specijalne škole ili odjele s programima za djecu koja su imala smetnje u razvoju (Švob, Kutleša-Brčić i Matko 1983.).

Kako je taj problem bio višestruk, uskoro se pokazalo da djeca prihvaćajući nove običaje i načine življenja u novoj sredini, lako izgube osjećaj za svoj nacionalni identitet. Kako bi prevenirala tu pojavu ili je barem ublažila, bivša je država potpisala nekoliko međunarodnih sporazuma sa zemljama koje su prihvatile migrante. Iako bi obrazovni sustav trebao biti otvoren specifičnim obrazovnim potrebama svih migranata i odgovoriti pozitivno na njihove potrebe, to ipak nije bilo ostvareno u to vrijeme. Kao posljedica takvih odnosa, samo je mali postotak ukupnog broja djece migranata iz Jugoslavije uspijevao završiti visoke škole ili dobiti bolje radno mjesto. Kulturalna vitalnost jedne zajednice, u ovom slučaju migrantske, usko je vezana za njen socijalni i ekonomski položaj. To je bio jedan od razloga zašto su neke od kulturnih karakteristika kao što su vjerovanja, životni stil i tradicionalni običaji dominirali, dok su drugi bili marginalizirani. (Švob i sur., 1983.).

Tablica 1. pokazuje da je broj učenika iz Jugoslavije bio u stalnom porastu u školama SR Njemačke gdje je i najveći broj učenika pohađao školu (Švob i sur., 1983.).

Tablica 1. Učenici iz Jugoslavije u školama u SR Njemačkoj

UČENICI IZ JUGOSLAVIJE U ŠKOLAMA U SR NJEMAČKOJ						
Školska godina	Osnovne škole ¹	Srednje škole ²	Gimnazije	Integrirane škole ³	Specijalne škole ⁴	Ukupno
1975./76.	31 077	1 630	1 799	552	951	36 009
1977./78.	36 017	2 446	2 354	923	1 494	43 234
1978./79.	41 095	2 978	2 803	1 169	1 748	49 793
1979./80.	46 385	3 528	3 344	1 470	2 104	56 831
1981./82.	58 121	5 115	4 957	2 023	2 733	72 589

Njemački nazivi: ¹Grundschule, ²Realschule, ³Gesametschule, ⁴Sonderschule

Povratak u matičnu zemlju

Djeca migranata imala su poteškoća ako bi se roditelji odlučili vratiti u domovinu. Nakon više godina provedenih u inozemstvu, djeca su se osjećala izgubljeno u novom/starom okruženju koje su gotovo zaboravili. Njihovo uključivanje u školski sustav koji se jako razlikovao od onog na koji su bili naviknuti, prouzročio je teškoće pri njihovoj adaptaciji. Lokalne škole u Jugoslaviji nisu znale kako se nositi s potrebama te djece, kako prepoznati njihove diplome, kakvu im profesionalnu pomoć pružiti pri učenju domaćeg jezika i drugih školskih predmeta te kako im vratiti njihov stari identitet. Ta su se djeca osjećala razdijeljeno između strane zemlje i zemlje podrijetla koja ih je stala tretirati kao nepoželjne. Opet su drugi donosili odluke o njima i ravnali njihovom sudbinom. Nigdje se nisu osjećala dobrodošla (Zekić, 1984.).

Još je jedan fenomen nastao u to doba. Materijalna i financijska situacija obitelji migranata bila je promijenjena. Roditelji migranti nastojali su pokazati socijalni prestiž i bolju situiranost po povratku u svoju matičnu zemlju. Širili su priče o lakoj zaradi novca, boljim plaćama i time demotivirali učenike za nastavak školovanja jer „za rad u Njemačkoj nije potrebna škola“ (Maršić, 1986., 7).

Prema podacima Centra za migracije u Zagrebu, u ukupnom udjelu povratnika u Jugoslaviju 1980. godine, Bosna i Hercegovina sudjelovala je s 23,7 %. (prema Zekić, 1984.). Pritom je važno napomenuti da su djeca zauzimala značajan broj tog postotka. Time se pred lokalnim školstvom pojavio težak zadatak. Neke škole nisu iskazale dobrodošlicu djeci povratnicima kako bi se bolje snašla u novom okruženju. Učitelji su znali biti strogi prema njima utječući tako na njihovu socijalizaciju. Problemi su nastajali i pri samom upisu u školu glede priznavanja postojećih diploma. Sve su to bile situacije koje je trebalo što prije rješavati jer, poznata je činjenica da su upravo djeca osnovni intergrativni čimbenik radnika u jedno društvo (Zekić, 1984.). Ako se zna da je komunizam bio službena ideologija u BiH od 1945. do 1990. godine gdje su zajednički klasni interesi prevladavali i u kojima se glorificiralo radničku klasu kao osnovnu snagu društva, onda je lakše razumjeti prethodnu tvrdnju. Stjecao se dojam da se lokalne škole ponašaju kao i škole u stranim zemljama, nefleksibilno i nesusretljivo (Švob i sur., 1982).

Također je privremena odsutnost jednog ili oba roditelja utjecala na funkcioniranje obitelji i stoga je često dolazilo do kriza u ostatku obitelji. Obitelj koja je temeljna zajednica podizanja novih naraštaja bila je u stalnoj situaciji izmjene svoje strukture i to je uzrokovalo ponovno uspostavljanje međusobnih odnosa, što se onda reflektiralo i na kvalitetu obiteljskog života. Nije bilo jednostavno stalno se suočavati s promjenama koje su uglavnom obilježavale život djece (Maršić, 1986.).

Zaključak

Zbog današnjih zbivanja i svakodnevnog bombardiranja vijestima o novim migrantima, zaboravlja se da su migracije uvijek bile prisutne u BiH, nekad više izražene, nekad manje. Sve je ovisilo o političkoj situaciji u zemlji i nemogućnosti osiguravanja kvalitete života svim slojevima društva. Ljudi su se iseljavali nekada, a i danas je to sveprisutnija pojava. Odrasli su nastojali svojoj djeci osigurati pristojniji život, a zapravo nisu pomišljali kako će se djeca snaći u novoj sredini i kako će reagirati na novo okruženje, novi jezik, kulturu, način življenja.

Pokazalo se i da je obrazovni sustav ostao neosjetljiv na pridošlice i da su se tamo gdje su trebala naći utočište, djeca često osjećala kao uljezi. Naravno, ne može se kriviti ni zapadne zemlje za ovakvo stanje jer je cijeli svijet bio u fazi ponovne uspostave normalnog života i izgradnje pokidanih veza, tako da su i djeca migranata osjećala posljedice tih poratnih vremena. Srećom, djeca su puno prilagodljivija od odraslih, lakše se uklapaju i ne bježe od izazova. Međutim, problem se ponovo javljao kad bi se djeca vraćala natrag u zemlju iz koje su došla jer su roditelji ili neki drugi čimbenici tako odlučili. Valjalo se opet privikavati na jezik, ljude, običaje, novi školski sustav. Kao i u stranoj zemlji, tako i u zemlji podrijetla, ta su djeca su u početku ostajala neshvaćena i odbacivana jer su, ovaj put u svojoj zemlji, predstavljala nešto strano, nešto o čemu je službena ideologija govorila u negativnom kontekstu. Tako su djeca migranata kao ranjiva skupina bila primoravana prilagođavati se i nastavljati život u novom kulturalnom okruženju. Usprkos činjenici da nas razlike obogaćuju, tada se na njih gledalo iz političkog kuta i nisu bile dobrodošle u jednom uniformnom režimu koji je igrao dvostruku igru. S jedne je strane prihvaćao stranu valutu od ljudi koji su odlazili trbuhom za kruhom iz ratom opustošene zemlje, a s druge ih je strane s prezirom odbacivao i isticao kao nepoželjne te navodio kao primjer kakav ne treba slijediti.

Literatura

- Booth, T. i Ainscow, M. (1998.). *From them to us: An international study of inclusion in education*. London and New York: Routledge.
- Maršić, I. (1986.). Uspjeh i neki oblici ponašanja u osnovnoj školi djece čiji su roditelji na privremenom radu u inozemstvu. *Školski vjesnik*, 35 (1), 5-38.
- Mesić, M. (2003.). Harmonizacija europske migracijske politike: neuspjeh politika migracijske kontrole sedamdesetih i osamdesetih godina 20. stoljeća. *Migracijske i etničke teme*, 19 (4), 343-361
- Muradbegović, M. (1979.). Migracija i neki problemi razvoja mladih u gradskim sredinama. *Pregled*, 2, 209-217.
- Potkornjak N. i Šimleša, P. (1989.). *Pedagoška enciklopedija 1 – 2*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.

- Previšić, V. (1988.). Interkulturalizam u odgoju europskih migranata. *Pedagoški rad*, 42 (3), 304-313.
- Radoš, R. (2005.). Vanjske suvremene migracije kao čimbenik integracije Hrvatske u zapadnoeuropske asocijacije. *Društvena istraživanja*, 3, 379-400
- Report of human development 2002. UNDP: ARCH design.
- Report of human development of BiH from 2000, youngsters. UNDP: Muller.
- Savolainen, H., Kokkala, H. i Alasuutari, H. (2000.). Meeting special and diverse educational needs: Making inclusive education a reality. Helsinki: Ministry for Foreign Affairs, Department for International Development Cooperation.
- Švob, M., Brčić, K. i Matko, B. (1983.). Djeca migranata u školama. *Pedagoški rad*, 38 (9-10), 372-382.
- Švob, M., Matko, B. i Kutleša-Brčić, K. (1982.). Djeca migranata u našim školama. *Pedagoški rad* 37 (1-2), 43-55.
- Zekić, Z. (1984.). Problemi djece koja se vraćaju iz stranih zemalja. *Naša škola*, 5-6, 349-358.

Bosnia and Herzegovina – migrant children in the period 1958-1990

Abstract

This paper deals with the position of migrant children whose parents worked abroad in the Western countries during the former Yugoslavia, in the period 1958-1990. Migrant children were mostly in difficult position. They were not accepted in the countries where their parents went to work. For often, these children were sent to special classes in schools of foreign countries without any previous categorisation or diagnosis. Beside these misunderstandings, migrant children had problems after returning to their home country. Namely, after several years spent abroad, children felt lost in the 'new' environment and 'new' culture that they had forgotten. They were not accepted and understood in the schools of their home country. Teaching staff opposed their previous knowledge and way of studying. They had problems with teaching contents and different approaches during the educational process. Their inclusion in the school system that differed from previous one had a great impact to their adaptation. The same had happened to children who started new life with their parents in the foreign country. Hence, children are much more adaptable than adults and the assimilation was an issue. Therefore, home country made some steps to prevent this process.

Key words: migration, children, parents, school system, new environment